

2. Матюшкин А.М. Мышление обучение, творчество. – Москва: 2002.
3. Боно де Эдвард Нестандартное мышление. – Минск: 2000.
4. Тони Бьзен. Могущество творческого интеллекта. – Минск: 2004.
5. Gordon W. J. Synectics. The development of creative capacity. – New York: 1961.
6. Osborn A.F. Applied imagination. Principles and procedures of creative thinking. – New York: 1953.

V. Karapetian, A. Petrosian. Modern technology of the organization of group thinking and learning.

The article examines a question about psychological conditions, increasing the productivity of group thinking and education processes, which assume special knowledge of the members of joint action. The principles and propositions of four methods of the group thinking (brain storming, sinectics, six hats, mind maps) are presented.

Key words: *forms of organization of group thinking and learning, improve thinking, education thinking, design principles, multi-group creative thinking, creative thinking training.*

УДК 159.922.

Р. А. Мороз

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЕКТИВНИХ КАЗКАХ**

В статье рассматриваются вопросы анализа проективных сказок в рамках психодинамического подхода. Предложена та проиллюстрирована модель анализа сказок детей старшего дошкольного возраста.

Ключевые слова: *проективная сказка, анализ сказки, сказкотерапия, личность, структура личности, интерпретация.*

Постановка проблеми. Реалії сучасного життя вимагають від особистості вміння ефективно реалізовувати власний потенціал у процесі життєдіяльності, що можливо за умов емоційної, особистісної та соціальної зрілості. Особливо важливим періодом для формування особистісної ідентичності індивіда є період дитинства, зокрема, - перші роки життя.

Досвід сімейного консультування, проведення сімейної психотерапії свідчить про збільшення проблем формування особистості дитини дошкільного віку, що зумовлено як міжособистісними проблемами в сімейній системі, так і внутрішньоособистісними проблемами кожного дорослого члена родини.

Актуальність теми зумовлено ще й тим, що на даний час відсутні стандартизовані методики для вивчення особистості та міжособистісних взаємин дітей дошкільного віку, тому дослідження емоційно-вольових, мотиваційних та міжособистісних характеристик особистості дошкільника

можлива в основному завдяки проєктивним методам та методикам. Одним з таких методів є метод проєктивної казки.

Аналіз наукових психологічних досліджень свідчить про те, що сучасні теоретики і практики заклали значні теоретичні засади для створення комплексного аналізу народних та авторських казок, історія яких нараховує століття. Символічна інтерпретація казок та їх ставлення до несвідомого стали важливим матеріалом для аналізу в психодинамічному підході (З. Фройд, К.Г. Юнг, Ференци, Баттерхейм, М.-Л. Фон-Франц, Х. Дікманн). В.Я. Пропп фундаментально дослідив чарівні казки та запропонував їх психологічне трактування й функції дійових осіб у казках. До казкотерапії звертались в своїх працях зарубіжні психологи: Е. Фромм, Е. Берн, Е. Гарднер, А. Менегетті, М. Осорина, Р. Азовцева. Предметом уваги вітчизняних дослідників стали психологічні казки І.В. Вачкова, Д. Соколова, А.В. Гнезділова, Т. Гагіна. Т.Д. Зінкевич-Євстигнеєва розробила типологію казок, серед яких виокремлює художні (народні та авторські), психотерапевтичні, психокорекційні, дидактичні, медитативні.

Метод проєктивної казки одним з перших використав Р. Гарднер: він пропонував дітям складати казки експромтом. К. Бремс зауважував, що корені розповідання казок та історій слід шукати в культурному контексті або в контексті розвитку індивіда та сім'ї. В сімейному контексті це – сімейні легенди, міфи, історії, що містяться в сімейних наративах. Індивідуальний контекст включає в себе історії-фантазії, мрії.

Мета статті – на основі аналізу сучасних підходів до інтерпретації авторських та народних казок запропонувати модель діагностики особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.

Концептуальними положеннями для аналізу проєктивних казок дітей виступили психоаналітично орієнтовані теорії розвитку особистості – теорія самості Х. Кохута, еґо-психологія (А. Фрейд, Г. Гартмана, Р. Спітца, М. Малер), Е. Еріксона, індивідуальної психології А. Адлера, теорії об'єктних відносин (М. Кляйн, О. Фейрнберн, Д. Вінніконт, М. Балінт). Основними ідеями в психодинамічному підході є особливості структури особистості на різних етапах її розвитку. Вирішальною, особливо в становленні базових, ядерних структур особистості в ранньому онтогенезі, є роль первинного об'єкта (матері), функції якого полягають у своєчасному й якісному задоволенні потреб дитини, в наданні любові та підтримки та розглядаються як вроджені, забезпечені «материнським інстинктом». Незадовільне забезпечення матір'ю своїх функцій зв'язується з деструктивним впливом на реалізацію материнського інстинкту внутрішніх, особистісних конфліктів матері веде до проблемного розвитку особистісної ідентичності дитини [6, 131].

Психодинамічний підхід до аналізу казки виходить з того, що «кожна казкова ситуація несе в собі величезний прихований зміст, досвід

розв'язання нашими предками складних життєвих проблем. Інформація про це «зашифрована» в казкових образах» [7, 50]. Розтлумачення глибинної, архетипічної природи казкових образів дає нам змогу розуміння складних внутрішніх інтенцій індивіда, загальних життєвих принципів і механізмів. М.Л. Фон-Франц зазначала, що «дослідження казок занурює нас в стародавній символізм міфів, переказів, легенд; дозволяє пізнавати психологічний смисл метафор, відчувати архетипічну природу проблемних та творчих проявів, бачити, які асоціативні зв'язки породжують в несвідомому різні міфи та оповіді [9, 38].

З точки зору аналітичної психології казка символічно описує не стільки зовнішні події або взаємини між персонажами, скільки внутрішні процеси, особливості сформованих інстанцій в структурі особистості. Герої казки інтерпретуються як різні складові однієї особистості, відносини між якими призводять до внутрішньому перетворенні та особистісному зростанню. В цьому полягає психотерапевтична функція проєктивної казки.

Метод проєктивної казки в рамках психодинамічного підходу успішно застосовується з дорослими завдяки механізму проєкції, що не тільки віддзеркалює їх внутрішню реальність, проблеми, що хвилюють їх, фіксації, невідредаговані емоції тощо та активізує несвідомі процеси, що сприяють їх особистісному розвитку та розв'язанню життєвих ускладнень.

З не меншим ефектом метод проєктивної казки відображає внутрішній світ дитини, навіть дошкільного віку. Крім того, як зазначають Т.Г. Бобченко, Н.А. Семенова, використання казок ефективно з дошкільниками, тому що задовольняє такі природні потреби дитини в цьому віці, як:

«- потреба в автономії – герой діє самостійно протягом усього шляху, робить вибір, приймає рішення, покладаючись на самого себе, на свої власні сили;

- потреба в компетентності – герой терпить тимчасові невдачі, долає перепони та стає переможцем, досягає успіху;

- потреба в активності – герой знаходиться в дії: кудись йде, когось зустрічає, комусь допомагає, щось здобуває; з кимось бореться; від когось втікає» [2, 17-18].

Л.Ф. Обухова зазначає, що окрім гри та образотворчого мистецтва, в дошкільному віці діяльністю стає також сприйняття казки. К. Бюлер називав дошкільний вік віком казки [8, 147].

Казка виконує діагностичну, психотерапевтичну (психокорекційну) та прогностичну функції. Діагностична функція передбачає виявлення актуального емоційного стану дитини, поведінкових паттернів, звичних способів реагування або базових життєвих сценаріїв, що закладаються в перші роки життя завдяки позитивним або негативним батьківським негативним посланням [1; 4]. Терапевтична функція означає, що завдяки

казці відбуваються внутрішні перетворення, позитивні зміни в особистісному розвитку. Прогностична ж функція дозволяє передбачити потенційний розвиток особистості, розвиток подій в казці, і, відповідно, в житті людини.

Казка дозволяє зробити за основними її характеристиками заключення про конфліктний та ресурсний зміст внутрішнього світу її автора: під конфліктним змістом розуміється сукупність деструктивних для розвитку особистості елементів, ресурсний зміст – сукупність творчих, конструктивних, ментальних, емоційних, поведінкових аспектів – дає можливість прогнозувати можливий особистісний розвиток дитини.

Отже, дитині пропонується скласти казку, початок якої задається експериментатором у відповідності з діагностичною метою. При інтерпретації складених казок дослідники акцентували увагу на різних моментах:

- основна тема, лінія головного героя, актуалізовані почуття, образи й символи, оригінальність сюжету (Т.Д. Зінкевич-Євстигнеєва) [5];
- тема, герой, персонажі, відносини між персонажами та героєм, типові події, труднощі, нестача ресурсів, ресурси, які є в наявності (І.В. Вачков) [3];
- виокремлення нетипових елементів повідомлення (що відображають особливості автора та його переживання) від стереотипних, зумовлених віком, мало інформативних; оцінка емоційних реакцій, що відображено в казці (тривога, задоволення, ворожість, емпатія, придушення почуттів тощо); виявлення основного персонажа, з яким ідентифікує себе автор; визначення персонажів, що відображають різні, нерідко конфліктні властивості особистості автора; визначення персонажів, що представляють значущі фігури реального оточення автора; виявлення груп персонажів, що символізують складові однієї особистості; встановлення символів витіснених комплексів; дослідження образів та дій, що відображають батьківсько-дитячі відносини; оцінка загальної атмосфери казки (Р. Гарднер) [10] та ін.

На підставі цих та інших схем аналізу казки нами було розроблено й апробовано модель аналізу проєктивної казки з дітьми старшого дошкільного віку. Основні критерії, за якими здійснювався аналіз:

Загальна атмосфера казки: позитивна; нейтральна, або невизначена; негативна (висока емоційна напруженість, дискомфорт, тривожна, конфліктна та ін.).

Основна тема казки: дружба; відносини з однолітками; любов; випробування; путь; подолання; пригода; гра; допомога; невизначена, або неоднозначна тема.

Актуалізовані в казці емоції: страх; гнів; радість; журба; невизначені, не актуалізовані, або неоднозначні почуття.

Характер взаємодії персонажів (виявлення базового життєвого сценарію або сталих способів реагування, поведінкових патернів дитини): любов;

комунікація; допомога, підтримка, захист; невизначений або неоднозначний характер взаємодії.

Ставлення до інших, відносини з іншими: позитивне ставлення до інших; негативне ставлення до інших; суперечливе ставлення; очікування позитивного ставлення до себе; очікування негативного ставлення до себе; підкреслення значущості у ставленні до себе з боку інших; відносини рівноправні; відносини залежності-супідрядності – власна залежність від інших або очікування залежної поведінки від інших; неоднозначні або невизначені відносини.

Приховані батьківські послання, які лежать в основі життєвого сценарію:

негативні – «не живи», «не відчувай», «не будь здоровим», «не будь близьким», «не належ», «не будь самим собою», «не будь дитиною», «не рости», «не роби», «не будь успішним», «не будь першим» (лідером), відсутність негативних послань, або не актуалізовані;

позитивні – дозвіл існувати, мати власні відчуття та побудований на них досвід; відчувати емоції; думати; бути близьким (фізично та емоційно); бути самим собою; мати свій вік; робити; мати успіх; відсутність позитивних послань, або вони не актуалізовані.

Актуалізовані в казці потреби (заявлені або символічні, усвідомлені або неусвідомлені): в любові, емоційній близькості із значущими дорослими; спілкуванні, емоційних контактах, дружбі, любові (афіліативні потреби); автономії та незалежності; домінуванні, домінантності, заступництві; захисті; піклуванні, допомозі, опіці, прийнятті й наданні допомоги; демонстративності, самоствердженні, привертання до себе уваги; повазі та самоповазі; агресії; протидії; досягненні; уникненні ризику, небезпеці; уникненні невдач; грі; розумінні й прийнятті; невиражені або не проявлені потреби.

Засоби задоволення потреб або саморегуляції при фрустрації: пасивне очікування; ігнорування, уникнення діяльності, спілкування; амбівалентне бажання діяти та бездіяльність; цілеспрямована взаємодія з середовищем, активні дії щодо задоволення потреб; здійснення перетворення, що призводить до змін, трансформації середовища, об'єктів; пізнавальна діяльність – отримання знань про якість, об'єктивні зв'язки, відносини, закони об'єктивного світу; рефлексія власного та почуттів; невиражені, амбівалентні або не проявлені способи задоволення потреб та саморегуляції.

Символічне поле казки: відображає інформацію про внутрішній світ автора, що зашифрована в образах і символах. Значення образів розтлумачується на двох рівнях – особистому та глибинному.

Запропоновану модель аналізу дитячої проективної казки було апробовано в експерименті, що здійснювався в дитячих дошкільних закладах м. Миколаєва. Наведемо приклади створених дітьми казок.

Андрій Ж., 7 р.: «Одного сонячного ранку маленький ведмедик виліз зі свого барлогу, а за ним – його мама. Вони пішли на ранкові умивання й зловили пару рибок, увечері перед заходом сонця ведмедиця стала читати казку «Про зайця та їжака». Одного осіннього ранку вийшов заєць на прогулянку, зустрів їжака й каже йому: «Давай будемо друзями, хто далі стрибне». Заєць стрибнув на два метра в довжину, а їжак знайшов палицю і стрибнув на три метри у довжину. А заєць сказав, що такого не може бути, що зараз перерва на обід. А заєць не обідав, а тренувався стрибати. Ось вони прийшли з обіду. Їжак пропонував знов пострибати. Їжак узяв палицю і стрибнув на два з половиною метри, а заєць – на два метри. Заєць сказав, що їжак переміг. Мама дочитала казку до кінця і сказала: «От як би ти був такий же спритний, як заєць і такий же хитрий, як їжак! І ведмедик відповів, що навчиться бути таким, і що мама буде радіти. Потім він заснув, а ведмедиця пішла собі спати».

Наталка, 7 р.: «Невеста-лебедь. Жила-была лебедиха. Звали ее Венера. Она была очень красивая. Она плавала и смотрела в отражения озера, все думали, что она любит себя. А на самом деле Венера рассматривала в отражении озера облака. Некоторые были белые-белые, похожие на маленьких лебедят, другие были похожи на большого черного лебедя, а еще были облака синие, голубые и розовые, похожие на сказочные цветы. Венера представляла, что белые облака, похожие на лебедят – это ее маленькие детки, а черное облако похоже на ее жениха Михаила Михайловича. Венера кружилась по озеру между облаков-цветов и мечтала о свадьбе. А рыбки любили танцевать в воде, и у них были даже разноцветные бальные платья. Они кружились вверх и вниз, а иногда прыгали в танце до потолка, ведь потолком была поверхность воды. Но вот Венера наклонилась над Водой, рыбки в испуге подумали, что она – какое-то чудовище. Ведь они не видели снизу, что Венера красавица. Рыбки закричали друг другу: «Боясь!», - и хотели уплыть. Но вдруг Венера нырнула, и они удивились, какая у нее красивая белая шея, фата на голове и белые босоножки на красных лапках. А еще у нее на шейке было отражение из бусинок в виде воротничка. Рыбки каждый раз ждали, чтобы она нырнула, они хотели полюбоваться красавицей, но стало холодно, и наступила осень. Лебеди собрались в путь, и Венера улетела с ними в жаркие страны. Рыбкам стало грустно без красавицы-лебедихи.

А весной на озере плавала вернувшаяся с юга Венера с белыми маленькими лебедятами. А еще черный папа-лебедь Михаил Михайлович. Венера стала еще красивее!».

Валентин Б., 6 р.: «Жили были дед и баба. Однажды бабушка решила испечь пироги, а деда говорит бабе: «Пойду в лес, соберу грибы». В лесу дед увидел корову, она подошла к нему, и он понял: она заблудилась и хочет кушать. И привел домой, а бабе сказал: «Пускай живет с нами». И так корова

осталась дом охранять. Потом нашлась собачка, прибежала домой и увидела, что теперь корова охраняет дом. Забежала собачка в дом, дед и баба увидели свою собачку, обрадовались этому, накормили ее. И дед сказал: «Иди к корове, теперь у нас будет 2 охранника. Один с одной стороны, другой – с другой стороны». Потом корова поняла, что собака была охранником и согласилась, чтобы было 2 охранника. Дед назвал корову Папик, кормил ее, и вот корова дала им молока. Так они и стали жить: корова – молоко давать, а собачка – охранять».

№ 14 Дарина, 5л., 11 м.: «Мама-медведица укладывает медвежонка и рассказывает ему сказку про утюг. Жил-был утюг, сам умел гладить вещи. Потом утюг оделся и пошел в магазин за продуктами. Утюг принес продукты домой и положил их в холодильник и пошел гулять с гладилкой. Там, на улице, они встретили брызгалку и подружались. И пригласили они друг друга домой в гости. Утюг с гладилкой пошли в гости к брызгалке, она их угощала тортом и они пили чай. Потом они разошлись по домам и легли спать. А утром утюг пригласил к себе гладилку и брызгалку. Они угощались, ели торт, печенье, пирожное и пили сладкую и минеральную воду. Потом они пошли в гости к гладилке и перегладили белье. Медвежонок послушал и уснул».

Аналіз дитячих казок було здійснено як кількісно (контент-аналіз), так і якісно. Наведемо приклад якісного аналізу.

Жанна М., 6 р., 8 м.: «Однажды на Северном Полюсе мама-медведица родила маленького медвежонка. Потом он захотел погулять, но заблудился в снежной горе и потерялся. Потом искал свою маму, но дальше-дальше не заходил. Потом увидел: что-то беленькое движется. Он подумал, что это его мама и побежал вниз. А это был лед, который плавал по воде. Медвежонок поиграл со льдом, потом он заскучал, и решил поспать. Медвежонок заснул, потом он встал и пошел маму искать. И он ее нашел. И они всегда ходили вместе, а когда медвежонок подрос, он уже не боялся потеряться, потому что знал, что мама есть и всегда найдется. И еще потому, что мог справиться со всем сам!».

Основна тема цієї казки – пригода, під час якої ведмежатку доведеться пройти випробування самотністю, пошуку самостійних шляхів розв'язання проблеми. Основний персонаж казки – ведмежатко, тому всі дії героя інтерпретуються як інтенції його психічного життя.

З точки зору аналітичної психології, казка символічно відображає етап внутрішнього життя, на якому відбувається процес диференціації (фаза сепарації-індивідуації першого року життя дитини). На цьому етапі у дитини зростає інтерес до світу, який відрізняється від світу матері (в казці це лід, що плив по річці). Лід – перехідний об'єкт, що символізує в уявленні дитини маму, причому якщо звернутись до символу льоду, то це в суб'єктивному сприйнятті дитини може означати недостатньо емоційну матір.

Труднощі, яких ведмежатко зазнає під час своєї пригоди, символізують динаміку становлення особистості: розгубленість від самотності у великому світі; відчуття небезпеки, завдяки чому герой вчиться саморегуляції й керуванню своєю поведінкою («далі-далі не заходив»); опора на перехідний об'єкт, який допомагає упоратися з емоційною розлукою та самотністю, після чого знайшов внутрішні ресурси знов йти на пошуки матері (що символізує нове зближення з матір'ю). На фазі нового зближення відбувається консолідація репрезентативного світу. Казка демонструє процес стабілізації структури Я-Сам (Self) в якості розділеної єдності (на «погане» і «добре»).

Засобами подолання труднощів в казці була опора на внутрішні ресурси, пошук самостійних шляхів виходу із складної ситуації. В результаті успіху (ведмежатко знайшов маму) в структурі особистості з'явилась інстанція, завдяки якій в подальшому герой «міг упоратись зі всім сам»: на символічному рівні це відображає замість, Я.

Актуалізована в казці потреба – потреба в досягненні: на перший план виступає досягнення мети – пошук мами; прихована потреба – досягнення автентичності, самостійності.

Казка закінчується життєстверджуючими, радісними подіями.

Отже, аналіз казки дозволяє зробити висновок, що автор її – на шляху розвитку сильної, цілісної й зрілої особистісної ідентичності.

Отже, метод проєктивної казки дозволяє діагностувати особистісні та міжособистісні особливості дітей старшого дошкільного віку – потреби, мотиви, загальну психологічну активність, базові життєві сценарії, стратегії реагування та поведінки, об'єктні відносини тощо, здійснювати перетворення складних внутрішніх інтенцій особистості дитини, прогнозувати можливий її розвиток та здійснювати психокорекцію відповідно до виявлених складностей розвитку її особистісної ідентичності. Запропонована модель не претендує на повноту та об'єктивність, як і будь-який проєктивний метод не можна вважати повністю об'єктивним. Перспективним є подальше дослідження проблеми формування й розвитку особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку методом проєктивної казки.

Л і т е р а т у р а

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. Пер. с англ. – Москва: Прогресс, 1988.
2. Бобченко Т.Г., Семенова Н.А. Формирование и коррекция эмоциональной сферы личности дошкольника средствами сказкотерапии // Второй Международный сказкотерапевтический фестиваль «Психология сказки и Сказка психологии». Материалы фестиваля. – Москва: 2010.
3. Вачков И.В. Сказкотерапия. Развитие самосознания через психологическую сказку. – Москва: Ось. – 1989.

4. Гулдинг М., Гулдинг Р. Психотерапия нового решения. Теория и практика. - Москва: Независимая фирма «Класс», 1997.
5. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Путь к волшебству. Теория и практика сказкотерапии. – Санкт-Петербург: "Златоуст", 1998.
6. Мороз Р.А. Возможности применения психодинамического подхода к описанию формирования личностной идентичности детей в нарративной практике // Личность в едином образовательном пространстве: сборник научных статей I Международного образовательного форума) г. Запорожье, 5-7 мая 2010 года) /под научн. Ред. Проф. К.Л. Крутий. Часть 2. Конференции «Детство в современном мире: первые 7 лет и вся жизнь», «Информационно-коммуникативное пространство как новая среда личности». – Запорожье: ООО «ЛИПС» ЛТД, 2010.
7. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. – Ленинград: ЛГУ, 1986.
8. Обухова Л.Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы. – Москва: Тривола, 1995.
9. Фон-Франц М.Л. Психология сказки. Толкование волшебных сказок. – Санкт-Петербург: 1998.
10. Эйдемиллер Э.Г. Семейный диагноз и семейная психотерапия / Э. Г. Эйдемиллер, И. В. Добряков, И. М. Никольская. – Санкт-Петербург: Речь, 2006.

R. Moroz. Peculiarities of individual identity of senior preschool children in projective tales.

The article considers the matters of projective fairy tales analysis in the frames of the psychodynamic approach. The illustrated model of analyses of fairy tales for pre-school age children is suggested.

Key words: *projective fairy tale analyses of fairy tales, fairy tales therapy, personality, structure of personality (personality's structure), interpretation.*

УДК 159.922.2

І. О. Цілінко

**ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ МИСТЕЦТВА НА МОРАЛЬНІ ПОЧУТТЯ
ОСОБИСТОСТІ**

Стаття присвячена теоретичному аналізу впливу мистецтва на моральні почуття особистості. Розкрито питання природи та особливостей переживання моральних почуттів, наведені основні механізми впливу мистецтва на почуття особистості.

Ключові слова: *моральні почуття, мистецтво, катарсис.*

Постановка проблеми. Актуальність вирішення проблеми морального розвитку особистості є достатньо гострою для сучасного суспільства. Особливо недостатньо розробленою проблемою є питання теоретичного та